

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

Reasons for the Omission of Ezra in Sir 44–50

KS. ANDRZEJ PIWOWAR

Instytut Nauk Biblijnych KUL
adres: ul. Unii Lubelskiej 15, 20-108 Lublin, e-mail: andpiw@gazeta.pl

SUMMARY: Ben Sira in the Praise of the Fathers (Sir 44:1–50:21) speaks about Nehemiah, but does not mention Ezra. This peculiar omission has elicited a lively discussion concerning the reasons of this silence. The present paper presents the most important exegetical attempts to solve this problem. There are essentially two ways of approach to Ben Sira's omission: the first one concentrates on the literary and historical motifs, the most important of which questions the historical character of Ezra. The second approach proposes to solve the problem by pointing to some theological motivations that might have caused the omission. One of the proposals sees a different conception of theocracy between the author of Ben Sira and the book of Ezra, where the latter is presented as an officer of Persian authority, and therefore responsible for foreign influence on Israel in Judea. This reason together with a different understanding of priesthood in these two texts have most probably led to the omission of any mention of Ezra in Ben Sira's book. The ultimate answer to that question, however, must remain hypothetical.

KEYWORDS: Ben Sira, Ezra, Praise of the Fathers (Sir 44:1–50:21).

SŁOWA KLUCZE: Mądrość Syracha, Ezdrasz, Pochwała Ojców (Syr 44,1–50,21)

Jedną z obszerniejszych i ważniejszych części Księgi Mądrości Syracha jest tzw. Pochwała Ojców (Syr 44,1–50,24). Już w pierwszym wersecie Mędrzec zapowiada, że będzie wychwalał sławnych mężów i ojców narodu żydowskiego (por. Syr 44,1). Z krótkiego wprowadzenia do tej części księgi (Syr 44,1-15) wynika, że Syrach zamierzał ukazać ludzi wybitnych, którzy odegrali wielką rolę w historii narodu izraelskiego. Są wśród nich patriarchowie, królowie, prorocy i przywódcy narodu, którzy dzięki działającej w nich Mądrości Bożej i dobrym czynom przez nich spełnionym wpisali się głęboko w pamięć narodu żydowskiego¹. Postacie przedstawione przez

¹ „Przedmiotem pochwały mają być mężowie pobożni (*hāsīdīm*), czyli tacy, którzy dokładnie wypełnili obowiązki wobec Boga, a przez to cieszyli się Jego szczególną życzliwością” (S. Potocki, *Rady Mądrości* [Jak Rozumieć Pismo Święte 5; Lublin 1993] 249-250). Por. W. Pazera, „Pochwała Ojców w Księdze Jezusa Syracha”, *Częstochowskie Studia Teologiczne* 14 (1986)

Mędrca już za swego życia cieszyły się uznaniem innych i zyskały sławę – dobre imię, które nie zostało zapomniane po ich śmierci i żyje w pamięci następnych pokoleń aż do dnia dzisiejszego². Jedynymi postaciami wymienionymi w Pochwale Ojców, które zostały ostro skrytykowane przez Mędrca, są Roboam (47,23) i Jeroboam (47,24-25), choć i w opisie Salomona można dostrzec otwartą krytykę (47,19-21). Wspomniani ludzie stanowią, według zamiaru autora, wzorzec postępowania, którego należy unikać³.

Syrach zapowiada we wstępie, że sławnych mężów i ojców będzie wychwalał „w kolejności ich pochodzenia” (44,1). Zamiar ten Mędrzec realizuje dość konsekwentnie (jedynym odejściem od tego początkowego założenia są ostatnie wersety 49,14-16, w których Syrach powraca do Henocha, Józefa i Adama⁴). Pamiętając o tym początkowym kryterium dotyczącym porządku chronologicznego tej części dzieła Mędrca z Jerozolimy, powinniśmy spodziewać się, że ostatnimi postaciami, które będzie on wychwalał, będą Nehemiasz i Ezdrasz, którzy w ogromnym stopniu przysłużyli się do odnowy i odbudowy Izraela powygnaniowego⁵. Zgodnie z oczekiwaniami Syrach wspomina prace budowlane Nehemiasza (49,13)⁶, ale ku ogromnemu

271-272, 291; L. G. Perdue, *Wisdom Literature. A Theological History* (Louisville–London 2007) 257. W. Pazera, obok pobożności osób opisanych w Pochwale Ojców, kładzie nacisk na wybranie ich przez Boga: „W ogólnej charakterystyce sławnych mężów istotną rolę odgrywa fakt ich wybrania przez Boga. Bez uwzględnienia problemu wybrania niczego nie można zrozumieć ani z planów, ani z woli Boga względem człowieka. Bóg wybrał niektórych ludzi i przeznaczył od określonych zadań. Pełna wiary postawa sławnych mężów, ich pobożność jak również warunki, w których działali, nie były wynikiem ślepego zbiegu okoliczności, lecz dziełem niczym nie skrepowanej inicjatywy Bożej” (Pazera, „Pochwała Ojców”, 273). A. Bonora podkreśla, że przymierze – jego zachowywanie lub nie – jest elementem łączącym wszystkie postacie wymienione w Pochwale Ojców; zob. A. Bonora, „Siracide”, *Libri sapienziali e altri scritti* (red. A. Bonora – M. Priotto) (Logos: Corso di Studi Biblici 4; Torino 1997) 96.

- 2 Por. M. Gilbert, *Les cinq livres des Sages* (Lire la Bible 129; Paris 2003) 219; Pazera, „Pochwała Ojców”, 272; S. Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha)”, *Mądrość starotestamentowego Izraela* (red. S. Potocki – J. Warzecha – T. Brzegowy – B. Poniży) (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6; Warszawa 1999) 196-197; tenże, *Rady Mądrości*, 248-253.
- 3 „Chociaż krytyczna ocena Roboama i Jeroboama odbiega od ogólnego tonu pochwał i zasług pod adresem sławnych ojców, jednak z teologicznego punktu widzenia ich wspomnienie przez Syracha wydaje się głęboko uzasadnione. Przypominając ich niechlubną działalność, Syrach porusza istotne zagadnienie teologiczne. Uczy o fackie i skutkach grzechu. Grzechem jest odwrócenie się od Boga Jahwe i ustanowienie kultu bałwochwalczego w Betel i Dan. Grzech i związana z nim kara Boża jest smutną konsekwencją złamania prawa Bożego” (Pazera, „Pochwała Ojców”, 282).
- 4 Zob. Pazera, „Pochwała Ojców”, 288-289.
- 5 Księga Mądrości Syracha powstała przed powstaniem Machabeuszki, dlatego też wielcy i wybitni przedstawiciele tej rodziny nie mogli zostać ujęci w Pochwale Ojców.
- 6 Zdaniem C. Begga („Ben Sira’s Non-mention of Ezra”, *BN* 42 [1988] 17-18) Syrach wymienił w Pochwale Ojców Zorobabela, Jozuego i Nehemiasza właśnie ze względu na ich zasługi w dziedzinie budownictwa. Wspomnienie osiągnięć w tej sferze życia społecznego miało stanowić, zdaniem uczonego, pomost, który miał łączyć Pochwałę Ojców z poematem poświęconym

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

zaskoczeniu pomija milczeniem Ezdrasza⁷, który często przez wielu uważany jest za ojca powygnaniowego judaizmu⁸. Wydaje się, że zasługi tego ostatniego są większe niż Nehemiasza, dlatego rodzi się uzasadnione pytanie: dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców, skoro, jak świadczą Księgi Ezdrasza i Nehemiasza, to właśnie on miał największy wpływ na życie Żydów po powrocie z niewoli?

Powyższe pytanie i próby odpowiedzi na nie posiadają już dość długą historię. Już pierwsi komentatorzy Księgi Mądrości Syracha zwrócili uwagę na brak Ezdrasza w Pochwale Ojców i starali się odpowiedzieć na pytanie, dlaczego został on pominięty przez Mędrca. W niniejszym artykule autor przedstawi dotychczasowe odpowiedzi na pytanie zawarte w tytule tegoż opracowania, próbując dokonać oceny przedstawionych opinii. Spróbuje także przedstawić najbardziej prawdopodobną, jego zdaniem, przyczynę pominięcia milczeniem postaci Ezdrasza.

arcykapłanowi Szymonowi, który rozpoczyna się również od wspomnienia jego osiągnięć budowlanych. Begg pisze: „Specifically, Sirach wishes his readers to view Zerubbabel, Jeshua and Nehemiah above all in their capacity as «forerunners» of Simon who carries forward their building endeavors in comprehensive fashion [...] In terms of such intentions, however, the Ezra known to Sirach from his Biblical sources would – all his sympathetic features notwithstanding – have appeared to him as simply «unusable» seeing that those sources relate nothing of building activity by Ezra” (Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra”, 18).

- 7 Begg („Ben Sira’s Non-mention of Ezra”, 14) pominięcie Ezdrasza w Pochwale Ojców nazywa „odwieczną egzegetyczną zagadką”. Por. G. H. Box – W. O. E. Oesterley, „The Book of Sirach”, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English, with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books, I: Apocrypha* (ed. R. H. Charles) (Oxford 1968) 506; R. J. Coggins, *Sirach* (Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha; Sheffield 1998) 80, 83; M. W. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, *Intertextual Studies in Ben Sira and Tobit* (ed. J. Corley – V. Skemp) (CBQ.MS 38; Washington 2005) 201; G. Garbini, *Mito e storia nella Bibbia* (Studi biblici 137; Brescia 2003) 157; M. Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 224; T. R. Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50* (SBL Dissertation Series 75; Atlanta 1986) 209; B. L. Mack, *Wisdom and the Hebrew Epic. Ben Sira’s Hymn in Praise of the Fathers* (Chicago 1985) 119; A. Minissale, *Siracide. Le radici nella tradizione* (LoB 1.17; Brescia 1988) 40; R. Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt* (Berlin 1906) 474; W. Th. In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte* (Studia Semitica Neerlandica 15; Assen 1973) 69.
- 8 Por. J. Bright, *Historia Izraela* (Warszawa 1994) 404-405; K. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, *JSS* 19 (1974) 174-175, 195-197; J. C. H. Lebram, „Die Traditionsgeschichte der Esragestalt und die Frage nach dem historischen Esra”, *Achaemenid History. I: Sources, Structures and Synthesis. Proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid History Workshop* (ed. H. Sancisi-Weerdenburg) (Leiden 1987) 103; J. M. Myers, *Ezra. Nehemiah* (AB 14; New York 1965) lxxii-lxxiv; J. D. Purvis – E. M. Meyers, „Wygnanie i powrót. Od zburzenia Jerozolimy przez babilończyków do odbudowy państwa żydowskiego”, *Starożytny Izrael. Od Abrahama do zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Rzymian* (red. H. Shanks) (Podręczniki Biblijne 1; Warszawa 2007) 328; S. Wypych, „Odnowa życia religijnego i narodowego po niewoli (Księgi Ezdrasza i Nehemiasza)”, *Księgi historyczne Starego Testamentu. Dziejopisarstwo okresu judaistycznego* (red. P. Briks i in.) (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 3; Warszawa 2007) 94.

I. Argumenty o charakterze historyczno-literackim

I.1. Zaprzeczenie historycznej egzystencji Ezdrasza

Najbardziej ekstremalną próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego Syrach w Pochwale Ojców pominął Ezdrasza, jest stwierdzenie, że ten ostatni nie jest postacią historyczną, czyli nigdy rzeczywiście nie istniał, stąd jego osoba nie została wymieniona przez Mędrca wśród wybitnych postaci narodu żydowskiego. Powyższą hipotezę przedstawił już w 1910 r. C. C. Torrey⁹. W czasach nam bliższych przypuszczenie Torreya zostało przywołane przez A. Soggina¹⁰, choć on sam stwierdza, że przyjęcie niehistoryczności postaci Ezdrasza wiązałoby się z zanegowaniem i odrzuceniem ważnej części tradycji żydowskiej. Po wtóre powyższą hipotezę nazywa sztuczną i nienaturalną („costruzione artificiosa”¹¹). A. Soggin, pomimo atrakcyjności hipotezy o niehistoryczności Ezdrasza i pewnych przesłanek zdających się potwierdzać tę hipotezę, zachował w stosunku do niej zdrowy dystans. G. Garbini, do rozmowy z którym odwołuje się A. Soggin, tego dystansu już nie zachował. Twierdzi on, że, po pierwsze, Syrach nie znał jeszcze Księgi Ezdrasza, ponieważ powstała ona znacznie później¹², po wtóre opis pierwszych lat historii Izraela po niewoli babilońskiej jest wynikiem propagandy polityki religijnej narodu żydowskiego¹³, która stworzyła fikcyjną postać Ezdrasza. Włoski badacz wyraźnie i wprost neguje historyczność tej osoby:

[...] la figura di Ezra è apparsa più una creazione puramente letteraria che un personaggio storico [...] Fittizia o meno, la figura di Ezra è diventata comunque „storica” nel momento in cui alcuni hanno incominciato a credere nell’esistenza di questo personaggio creato da un’opera letteraria¹⁴.

La storia di Ezra è la storia di un personaggio simbolico nato da un libro che narra fatti mai accaduti in un tempo che è quello delle origini. In altre parole, quello di Ezra

⁹ Zob. C. C. Torrey, *Ezra Studies* (New York 1910, przedruk 1970 z wprowadzeniem W. F. Stinespringa).

¹⁰ „...il personaggio [chodzi o Ezdrasza – A.P] sarebbe la creazione *ad hoc* della redazione dei due libri, il Cronista o chi sia, al fine di legittimare le proprie tesi su quella che doveva essere la composizione, l’organizzazione e la fede della nuova comunità della restaurazione: divieto assoluto di matrimoni con donne non ebee, Ezdr. 9,1–10,17, imposizione della «legge» mediante un impegno personale da parte di ogni membro della comunità, Neh. 8,1–9,3 e sua sanzione come legge dello Stato” (J. A. Soggin, *Storia d’Israele* [Biblioteca di cultura religiosa 44; Brescia 1984] 410).

¹¹ Soggin, *Storia d’Israele*, 411.

¹² Zob. Garbini, *Mito e storia nella Bibbia*, 155-156.

¹³ Zob. tamże, 154.

¹⁴ Tamże, 158.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

è un „mito” non diverso, e pertanto non meno «vero», da quelli di Abramo, di Mosè e forse dello stesso David¹⁵.

G. Garbini uważa, że figura Ezdrasza została stworzona w wyniku procesu ścierania się (walki) pomiędzy kapłanami i uczonymi w Prawie o pierwsze i najważniejsze miejsce w religijnym życiu wspólnoty żydowskiej. Ezdrasz, zdaniem uczonego, miał być prototypem i wzorem uczonego w Prawie i stał się punktem odniesienia dla judaizmu aż do dnia dzisiejszego:

La figura di Ezra creata da un testo letterario si pone come un discrimine fondamentale per la storia dell'ebraismo, perché essa, segnando la preminenza dei dottori della Legge sopra gli stessi sacerdoti, è diventata il punto di riferimento del giudaismo da allora fino ad oggi¹⁶.

Zarówno A. Soggin jak i G. Garbini znani są z tendencji do podważania historyczności Starego Testamentu i nie dziwi ich bardzo krytyczne, aby nie powiedzieć skrajnie sceptyczne, podejście zarówno do Ezdrasza, jak i wielu innych postaci opisanych na kartach Pisma Świętego. Zaproponowana przez nich hipoteza rozwiązania analizowanego przez nas problemu jest nie do przyjęcia, ponieważ neguje nie tylko historyczność Ezdrasza, ale podważa także historyczność całego Starego Testamentu, która dzisiaj jest przyjmowana przez zdecydowaną większość badaczy zarówno egzegetów, jak i samych historyków. Trudno jest sobie wyobrazić współczesny judaizm bez postaci Ezdrasza, trudno jest przyjąć, że został on wymyślony przez jego anonimowych twórców w celu stworzenia trwałej podstawy dla nowego kierunku w religii i kulturze żydowskiej.

We współczesnych badaniach nad historycznością postaci Ezdrasza istnieje szeroka i dość żywa dyskusja nad chronologią jego życia (jednym z rozważanych problemów jest kolejność czasowa misji Nehemiasza i Ezdrasza), ale zdecydowana większość badaczy nie neguje ani nie podważa jego realności¹⁷.

¹⁵ Gabini, *Mito e storia nella Bibbia*, 160-161.

¹⁶ Tamże, 167.

¹⁷ Zob. Bright, *Historia Izraela*, 400-404, 406-417; M. Grant, *Dzieje dawnego Izraela* (Warszawa 1991) 218-222; L. L. Grabbe, „What was Ezra's Mission?”, *Second Temple Studies. II: Temple Community in the Persian Period* (eds. T. C. Eskenazi – K. H. Richards) (JSOT.Sup 175; Sheffield 1994) 297-299; S. Herrmann, *Storia di Israele. I tempi dell'Antico Testamento* (Brescia 2004⁴) 407-423; H. Langkammer, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu II/3; Poznań – Warszawa 1971) 85-96; Lebram, „Die Traditionsgeschichte der Esrageralt und die Frage nach dem historischen Esra”, 103-138; J. M. Miller – J. H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah* (London ²1999) 465-469, 472-474; Myers, *Ezra. Nehemiah*, xli-xlviii; M. Noth, *Storia d'Israele* (Biblioteca di cultura religiosa 25; Brescia 1975) 389-391, 403-410; Purvis – Meyers, „Wygnanie i powrót”, 326-328; G. Widengren, „The Persian Period”, *Israelite & Judaean History* (eds. J. M. Miller – J. H. Hayes) (London – Philadelphia 1990) 503-509, 535-536;

Na podstawie powyższych argumentów zaprezentowaną hipotezę musimy odrzucić jako bezpodstawną, nieuzasadnioną i zdecydowanie niemożliwą do przyjęcia.

1.2. Nieznajomość Księgi Ezdrasza przez Syracha

Kolejną próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego Syrach pominął w Pochwale Ojców Ezdrasza, jest stwierdzenie, że Mędrzec nie znał tej postaci, ponieważ w czasie, gdy pisał swe dzieło, Księga Ezdrasza – główne źródło informacji o tej postaci – jeszcze nie istniała. Powyższa opinia cieszyła się, zwłaszcza na początku badań nad Księgą Mądrości Syracha, dość dużym powodzeniem. Jej zwolennikami byli m.in. G. Jahn¹⁸, N. Peters¹⁹ i M. Noth²⁰, a w czasach nam bliższych wspomniany już G. Garbini, którego zdaniem Księga Ezdrasza powstała w ok. połowy II w. przed Chr., a więc kilka dziesięcioleci po zredagowaniu dzieła Syracha. Głównym argumentem późnej datacji powstania Księgi Ezdrasza jest przemilczenie postaci Ezdrasza przez Syracha²¹. Powyższy argument, po nieco dokładniejszej lekturze Pochwały Ojców i jej analizie, okazuje się jednak bardzo słaby i wręcz niewystarczający do wyciągnięcia wniosków dotyczących datowania Księgi Ezdrasza, dlatego że w Syr 44–49 zostało pominiętych wiele innych ważnych postaci dla historii i religii Izraela (np. Saul²²), ale na tej podstawie nie możemy stwierdzić, że Mędrzec z Jeruzolimy ich nie znał.

Pominięcie postaci Ezdrasza w Pochwale Ojców z powodu późnego powstania księgi poświęconej jego osobie i dziełu natrafia na jeszcze jeden

H. G. M. Williamson, *Ezra, Nehemiah* (WBC 16; Waco 1985) xxxix-xliv; J. Wypych, *Historia dawnego Izraela* (Warszawa 2005) 383-388, 397-404.

18 Zob. G. Jahn, *Die Bücher Esra [A und B] und Nehemja* (Leiden 1909) v.

19 Zob. N. Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus. Übersetzt und erklärt* (Exegetisches Handbuch zum Alten Testament 25; Münster 1913) 422.

20 Zob. M. Noth, *Überlieferungsgeschichtlichen Studien I* (Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft 18.2; Halle 1943) 197. Por. A. Bentzen, „Sirach, der Chronist, und Nehemia”, *Studia Theologica* 3/1 (1950) 158; In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 69.

21 „La datazione di I Ezra, e pertanto del personaggio che vi compare, si deduce abbastanza agevolmente dai dati esterni. Il libro è posteriore alle Cronache, i cui due ultimi capitoli costituiscono il primo capitolo dell'opera, ed è anteriore a Flavio Giuseppe, che lo parafrasa (*Antichità* 11,1-158). Dato che la figura storica di Ezra è sconosciuta al Siracide, che scrive presumibilmente nel terzo decennio del II sec. a.C., e al traduttore suo nipote, vissuto circa mezzo secolo dopo, mentre era loro ben noto Neemia (*Sir.* 49,13), possiamo ritenere che I Ezra non sia anteriore alla metà del II sec. a.C.; mentre è possibile una datazione più tarda, ritengo personalmente che l'opera sia da datare intorno alla metà del II secolo.” (Garbini, *Mito e storia nella Bibbia*, 156).

22 O przyczynach pominięcia w Pochwale Ojców Saula mówi Lee (*Studies in the Form of Sirach 44-50*, 209).

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

bardzo ważny i wręcz decydujący w dyskusji zarzut. Zdecydowana większość uczonych badających Księgę Ezdrasza opowiada się jednak za wcześniejszym jej powstaniem w stosunku do Księgi Mądrości Syracha. Datę powstania tej pierwszej określa się na okres pomiędzy 400 a 300 r. przed Chr.²³, choć niektórzy przesuwają datę jej powstania na okres hellenistyczny (początek III w. przed Chr.²⁴). Nawet gdyby Syrach nie znał Księgi Ezdrasza w obecnie znanej nam formie, to trudno przyjąć, że nie znał postaci jej głównego bohatera, skoro w Pochwale Ojców wspomina Nehemiasza. Na podstawie powyższych argumentów nie możemy więc przyjąć hipotezy o nieznanomości Ezdrasza przez Syracha. Również K.-F. Pohlmann utrzymuje, że Syrach nie znał jeszcze Księgi Ezdrasza, dlatego go nie wspominał. Umieszczenie zaś wśród wybitnych postaci narodu żydowskiego Nehemiasza wyjaśnia on tym, że gdy Syrach pisał swe dzieło, znany już był samodzielnie istniejący materiał, który w późniejszym czasie stał się podstawą do zredagowania Księgi Nehemiasza²⁵.

W tym miejscu warto przytoczyć opinię R. Smenda na temat zaskakującego pominięcia Ezdrasza w gronie wybitnych izraelskich postaci. Niemiecki egzegeta nie twierdzi, że Syrach nie znał Księgi Ezdrasza i z tego powodu pominął go, lecz wyraża opinię, że Mędrzec nie kierował się istniejącym wówczas kanonem ksiąg biblijnych w doborze postaci przedstawionych w Pochwale Ojców²⁶. Powyższy pogląd oznacza, że Syrach mógł znać, i na

- 23 Zob. R. W. Klein, „Ezra-Nehemiah, Book of”, *The Anchor Bible Dictionary* (ed. D. N. Freedman) (New York 1992) II, 732; H. Langkammer, *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza* (Biblia Lubelska; Lublin 2000) 37; tenże, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – eskursy*, 82; Myers, *Ezra. Nehemiah*, lxxviii-lxx; J. C. Santiago, „I libri di Esdra e Neemia”, *Storia, narrativa, apocalittica* (eds. J. M. Asurmendi i in.) (Introduzione allo studio della Bibbia 3/2; Brescia 2003) 241-242; Williamson, *Ezra, Nehemiah*, xxxv-xxxvi; M. S. Wróbel, *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament 11; Częstochowa 2010) 38-39; Wypych, „Odnowa życia religijnego i narodowego po niewoli (Księgi Ezdrasza i Nehemiasza)”, 77.
- 24 Zob. G. Steins, „I libri di Esdra e Neemia”, *Introduzione all'Antico Testamento* (ed. E. Zenger) (Brescia 2005) 416-417; E. Zawiszeński, „Dzieło kronikarskie”, *Wstęp do Starego Testamentu* (red. L. Stachowiak) (Poznań 1990) 213.
- 25 „Was Sir 49,13 anlangt, ist es richtig, dass Sir. nur Nehemia, nicht Ezra kennt. Diese Tatsache spielt bekanntlich in der Diskussion über die Ungeschichtlichkeit der Person Ezra eine bedeutende Rolle. Wir können daraus schliessen, dass Sir. das jetzige chronistische Werk nicht gekannt hat, sonder nur den teil desselben, das über Nehemia erzählte, oder dass Sir. die Ezrageschichte aus irgendeinem uns unbekanntem Grunde ignoriert hat” (Bentzen, „Sirach, der Chronist, und Nehemia”, 158). Zob. K.-F. Pohlmann, *Studien zum dritten Esra. Ein Beitrag zur Frage nach dem ursprünglichen Schluss des chronistischen Geschichtswerkes* (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 104; Göttingen 1970) 72-73. Por. P. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, *ZAW* 87 (1975) 185; In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 70-72.
- 26 „Dass Ezra übergangen wird, ist auffällig. Es erklärt sich aber wohl daraus, dass Sirach über die Entstehung des Kanons noch nicht reflektiert. Deshalb war die Erzählung von der Ein-

pewno znał, postać Ezdrasza²⁷, a pominął go z innych względów, które zostaną przedstawione w dalszej części artykułu.

J. C. H. Lebram uważa natomiast, że w czasie, gdy Syrach pisał swoje dzieło, Księgi Ezdrasza i Nehemiasza w redakcji Kronikarza (ostateczna, dziś znana nam forma tych ksiąg) nie były uznawane jeszcze za kanoniczne, dlatego Mędrzec pominął postać Ezdrasza w Pochwale Ojców. Znał on jednak jakąś wstępną redakcję tych ksiąg, dlatego mówi o Nehemiaszu²⁸. Propozycja Lebrama jest ciekawa i w pewien sposób innowacyjna, nie rozwiązuje jednak problemu pominięcia Ezdrasza, ponieważ skoro w pochwale pojawił się Nehemiasz, trudno sobie wyobrazić, że w redakcji materiału Ezd-Neh, którą dysponował Syrach, była mowa jedynie o Nehemiaszu, a milczeniem został pominięty Ezdrasz.

I.3. Znajomość tradycji o Nehemiaszu z pominięciem Ezdrasza

W toku dyskusji nad pominięciem przez Syracha Ezdrasza pojawiła się jeszcze jedna propozycja rozwiązania tegoż problemu. Powszechnie wiadomo, że Księga Ezdrasza w postaci, którą obecnie znamy, jest wynikiem dość złożonego procesu redakcyjnego obejmującego dość daleko idące interpretacje osoby i misji jej głównego bohatera²⁹. Co sprawiło, że na podstawie obecnie znanego nam tekstu księgi nie możemy zbyt wiele powiedzieć o historycznym Ezdraszu i jego misji? L. L. Grabbe twierdzi, że zabiegi redakcyjne miały na celu uwydatnienie postaci Ezdrasza, a zarazem pomniejszenie znaczenia Nehemiasza³⁰. Jego zdaniem Syrach mógł znać pewne tradycje dotyczące Nehemiasza, według których to właśnie on był założycielem i odnowicielem Drugiej Świątyni i powygnaniowego Izraela. Według niego 2 Mch 1,18-36 wskazuje, że we wczesnym judaizmie Ezdrasz

führung des Gesetzbuchs durch Ezra für ihn bedeutungslos" (Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt*, 474).

- 27 Bentzen („Sirach, der Chronist, und Nehemia", 159-60) stwierdził, na podstawie analizy porównawczej 1 i 2 Księgi Kronik oraz 2 Mch 1-2, że Syrach na pewno znał Księgę Ezdrasza. Nie była to znana nam obecnie forma, ale nie ulega wątpliwości, że postać Ezdrasza nie była mu obca. In der Smitten (*Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 70-1) uważa, że postać Ezdrasza była wzorem dla Syr 38,24-39,11, gdzie Mędrzec przedstawił ideał uczonego w Piśmie. Por. Langkammer, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza*, 39.
- 28 Por. Lebram, „Die Traditionsgeschichte der Esragestalt und die Frage nach dem historischen Esra", 126.
- 29 Zob. J. Blenkinsopp, *Judaism: The First Phase. The Place of Ezra and Nehemiah in the Origins of Judaism* (Grand Rapids – Cambridge 2009) 46-47; H. G. M. Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides; Sheffield 1987) 69-70.
- 30 Zob. Grabbe, „What was Ezra's Mission?", 289.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

nie był postrzegany jako prawodawca i twórca wspólnoty powygnaniowej, a dopiero późniejsze pokolenia przypisały mu tę rolę³¹. Syrach mógł więc należeć do grona tych, dla których to właśnie Nehemiasz, a nie Ezdrasz, był główną postacią odnowionej i zreformowanej wspólnoty żydowskiej³². Interesujący i ważny jest fakt, że aż do czasów Józefa Flawiusza brak jest wzmianek o Ezdraszu, co wydaje się sugerować, że postać ta nie była aż tak ważna w owym czasie jak dziś często się uważa³³.

Powyższy pogląd jest bardzo interesujący i być może nawet prawdopodobny. Nie mamy jednak żadnych pewnych przesłanek, a tym bardziej argumentów, aby uznać go za prawdziwy i przekonujący. Zbyt słabo znamy czasy pierwotnego, powygnaniowego judaizmu, aby jednoznacznie wypowiedzieć się o tamtych czasach.

1.4. Szymon wzorem arcykapłana

Ostatnią próbą rozwiązania zagadki pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców (możemy ją zaliczyć do grupy argumentów opierających się na przesłankach literackich) jest propozycja przedstawiona przez U. Kellermanna. Jego zdaniem niewymienienie Ezdrasza pośród wielkich i ważnych postaci dla Izraela łączy się z założeniem literackim struktury Pochwały Ojców. Arcykapłanem w czasach Mędrca był Oniasz III, syn Szymona – ostatniej postaci, która została opisana w Pochwale Ojców. Zdaniem niemieckiego egzegety uczynił tak, by wzmocnić i wesprzeć pozycję i urząd Oniasza III, który, choć był człowiekiem bardzo pobożnym, jednak nie odznaczał się wielkimi umiejętnościami dyplomatycznymi i politycznymi, przez co nie był w stanie pełnić funkcji przywódcy swego narodu. Syrach miałby pominąć Ezdrasza, aby Oniasz III nie mógł być porównywany do niego, ponieważ chciał, aby wzorem i ideałem arcykapłana był Szymon, a nie Ezdrasz³⁴.

Powyższa hipoteza jest interesująca, ale oparta na subiektywnych założeniach jej twórcy, które odnoszą się do struktury i celów ostatniej części

31 „He may well have known some sort of Nehemiah tradition such as surface in 2 Macc. 1,18-36 in which Nehemiah had not only displaced Ezra but had even become the founder of the Second Temple. Even this brief information shows that there were also negative views of Ezra in circulation – or at least ones that gave him little or no place in the restoration. The role of Ezra as lawgiver and founding teacher was not a universal one in early Judaism” (Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 290).

32 Por. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 202.

33 Por. Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50*, 209-210; Myers, *Ezra. Nehemiah*, lxxii.

34 Por. U. Kellermann, *Nehemia. Quellen. Überlieferung und Geschichte* (BZAW 102; Berlin 1967) 112-115. Zob. także Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50*, 210.

Księgi Mądrości Syracha, dlatego nie może zostać uznana za przekonującą i rozwiązującą ostatecznie problem pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców.

2. Argumenty o charakterze teologicznym

Pominięcie Ezdrasza w Pochwale Ojców nie może więc zostać uzasadnione, jak to wykazaliśmy powyżej, ani niehistorycznością tej postaci, ani nieznamościami Mędrca księgi jej poświęconej. P. Höffken stwierdza, że z powodu małej wiedzy, jaką posiadamy na temat czasu powstania i redakcji Księgi Ezdrasza oraz tworzenia się kanonu Biblii w judaizmie, powyższe argumenty musimy określić jedynie jako hipotetyczne i sporne³⁵. Po odrzuceniu przedstawionych wcześniej argumentów, które moglibyśmy nazwać historyczno-literackimi, pozostają nam jedynie argumenty teologiczne³⁶, pod wpływem których Syrach nie wymienił Ezdrasza wśród wybitnych postaci narodu żydowskiego³⁷. Na powyższą możliwość wskazali m.in. U. Kellermann³⁸ oraz P. von Höffken³⁹. Ilość hipotez uzasadniających pominięcie przez Syracha Ezdrasza odnoszących się do płaszczyzny teologicznej, jest znacznie większa i zdecydowanie bogatsza od tych, które określiliśmy jako historyczno-literackie.

Pierwszym chronologicznie, i chyba najczęściej podawanym, spośród proponowanych teologicznych powodów, dla których Syrach pominął w Pochwale Ojców Ezdrasza, jest różnica w pojmowaniu przez nich teokracji we wspólnocie powygnaniowej. Przypomnijmy, że teokracja jest to „forma rządów, w której władzę sprawują kapłani lub przywódcy religijni jako ziemscy wykonawcy woli Boga lub bogów”⁴⁰. Po powrocie z niewoli babilońskiej monarchia już nigdy się nie odrodziła. Było to spowodowane nie tylko sytuacją

35 Zob. von Höffken, „Warum schweig Jesus Sirach über Esra?“, 185-186.

36 Duggan („Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira“, 201) dzieli powyższe argumenty na treściowe (*textual*) i ideologiczne (*ideological*). Naszym zdaniem takie określenie nie jest pełne i wystarczające, ponieważ pierwsza grupa argumentów dotyczy nie tylko tekstu biblijnego, lecz także aspektów historycznych. Druga zaś odnosi się bardziej do teologii niż ideologii.

37 Z powyższą opinią nie zgadza się Begg: „The «Praise of the Fathers» is a highly condensed and simplified version of Israel’s history for whose numerous omissions of persons and events one would be hard put to find, in each and every instance, an «ideological» explanation – e.g., its non-mention of high priests like Eleazar, Zadok, Azariah (2 Chr 26,17-20) and Hilkiah surely does not signify any negative stance towards them” (Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra“, 15).

38 Zob. Kellermann, *Nehemia. Quellen. Überlieferung und Geschichte*, 114-115. Poglądy Kellermanna przyjął i powtórzył bez żadnych istotnych zmian In der Smitten (*Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 72-74).

39 Zob. von Höffken, „Warum schweig Jesus Sirach über Esra?“, 184-187.

40 *Wielki słownik wyrazów obcych* (red. M. Bańko) (Warszawa 2008) 1248.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

polityczną (Izrael był częścią imperium perskiego, które, choć dawało wielką autonomię podbitym narodom, to jednak nie było zainteresowane zupełnie ich całkowitą suwerennością⁴¹), lecz także oceną teologiczną zarówno Królestwa Północnego, jak i Południowego, która w niewierności ich władców Przymierzu upatrywała głównej przyczyny upadku państwa i jego zagłady.

Odmierna wizja teokracji, jako powód, dla którego Syrach nie umieścił Ezdrasza wśród sławnych postaci Izraela, jest argumentem ogólnym wymagającym sprecyzowania, tzn. podania konkretnych różnic w jej pojmowaniu, a może raczej zarzutów ze strony Mędrca wobec Ezdrasza i realizacji jego misji.

W. Th. In der Smitten ową różnicę w pojmowaniu teokracji widzi w następujący sposób. Autor dzieła kronikarskiego dokonał połączenia teokracji z hierokracją. Jednak ten model rządów nie sprawdził się w czasach Syracha, gdyż władzę arcykapłańską przywłaszczyli sobie w sposób bezprawny ludzie, którzy nie pochodzili z rodu Aarona i wobec tego, według poglądów Mędrca, nie mieli prawa sprawować tego urzędu. Syrach był więc naocznym świadkiem kryzysu teokracji zaproponowanej przez kronikarza, której jednym z twórców był Ezdrasz⁴². Z tego też powodu, zdaniem W. Th. In der Smittena, Mędrzec nie wymienił go w Pochwale Ojców⁴³.

Powodem pominięcia Ezdrasza mogła być różnica w ocenie przeszłości. W swojej modlitwie Ezdrasz wyraźnie mówi o przestępstwach i winie przodków Izraela, którzy swoim postępowaniem ściągnęli słuszny gniew Boga i karę w postaci niewoli (Ezd 9,7). Taka wizja historii narodu wybranego kolidowała z Pochwałą Ojców, w której Mędrzec ukazał wielkie postacie, dając je równocześnie za wzór postępowania dla jemu współczesnych i przyszłych pokoleń. Syrach jest realistą, dostrzega grzech i zło w historii swego narodu, ale w swojej wizji dziejów jest optymistą i koncentruje się przede wszystkim na tym, co było dobre i budujące. Tak odmienna wizja historii i jej ocena mogła stać się, zdaniem B. L. Macka⁴⁴, powodem usunięcia Ezdrasza z grona wybitnych postaci historii Izraela⁴⁵.

41 M. Dandamaev i V. Lukonin (*The Culture and Social Institutions of Ancient Iran* [Cambridge 1989] 249) uważają, że nie ma żadnych podstaw, aby sądzić, że królowie perscy traktowali żydów w jakiś uprzywilejowany sposób, odmienny od pozostałych podbitych przez nich narodów.

42 Por. In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 72-73.

43 „Von daher kann Jesus Sirach einem in den Farben des Chronisten gezeichneten Esra als dem «Kronzeugen» der Hierokratie in der Tat keinen Platz unter den Vorbildern Israels einräumen. Der Siracide hat ein anderes Verhältnis zur Theokratie, für ihn fällt sie nicht mehr der hierokratischen Leitung der jüdischen Gemeinde zusammen” (In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 73).

44 „The harsh judgment upon the sins of the fathers and the people and call to repentance and to Torah piety that pervades this literature [chodzi o Księgi Ezdrasza i Nehemiasza – A.P.] run counter to Ben Sira’s view of Israel’s history” (Mack, *Wisdom and the Hebrew Epic*, 119).

45 Por. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 202.

2.1. Ezdrasz jako urzędnik perski – obce wpływy

Innym zarzutem Syracha mógł być fakt, że Ezdrasz działał z upoważnienia króla perskiego i mógł być uważany za jego urzędnika, któremu została zlecona misja uporządkowania i organizacji wspólnoty żydowskiej w Palestynie. Wobec tego mógł on być poczytywany jako uosobienie obcych (perskich) wpływów na życie (kulturę i religię) Izraela. Zgodnie z dokumentem, który Ezdrasz otrzymał od króla Artakserksesa, miał on „zbadać stosunki w Judzie i Jerozolimie” (Ezd 7,14), zanieść dary perskie do Świętego Miasta i złożyć ofiary na ołtarzu w domu Boga (por. 7,15-20). Ponadto otrzymał on bardzo dużą władzę, którą wielu uczonych porównuje z władzą satrapów rządzących poszczególnymi prowincjami imperium perskiego⁴⁶, zobowiązującą wszystkich urzędników Transeufratei do drobiazgowego wykonania poleceń Ezdrasza (por. 7,21-24). Dzięki udzielonemu mu przywilejowi miał on również mianować urzędników i sędziów w całej Transeufratei, a nie tylko w Jerozolimie i Judzie, na co wskazywałyby w. 14, oraz nauczać Prawa tych wszystkich, którzy go nie znali (por. 7,25)⁴⁷. Autorytet Ezdrasza i waga jego misji zostały podkreślone przez kary, które władca perski przewidział za niewykonywanie Prawa, które miało zostać ustanowione i wprowadzone w życie – nieposłuszni mieli być karani śmiercią, wygnaniem, karami finansowymi lub więzieniem (por. 7,26). Powyższe upoważnienia i władza, jakie zostały przyznane Ezdraszowi przez Artakserksesa⁴⁸, pozwalają określić go jako przedstawiciela władzy perskiej w Palestynie⁴⁹, a co za tym idzie, jako osobę reprezentującą obce wpływy w społeczności żydowskiej. Właśnie w taki sposób Syrach mógł oceniać Ezdrasza i jego misję i dlatego pominął

46 „Also, from what we know of Persian administration the royal judges were under authority of the satrap who is completely ignored in the text. This leads to another interesting point, for if Ezra should be thought of as governor, from the plain sense of the text one could go even further and suggest that Ezra held the office of satrap” (Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 293). Por. O. Margalith, „The political Role of Ezra as Persian Governor”, *ZAW* 98 (1986) 110-112; M. Smith, *Palestinian Parties and Politics That Shaped the Old Testament* (New York 1971) 152.

47 Na temat analizy treści i autentyczności dekretu królewskiego, jaki otrzymał Ezdrasz, zob. Blenkinsopp, *Judaism: The First Phase*, 51-61; Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 287-288, 291-292; Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 69-76.

48 Duggan („Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 204) podkreśla, jak wielkim zaufaniem cieszył się Ezdrasz w oczach króla perskiego, skoro ten powierzył mu tak ważne zadania, jak transport naczyń świątynnych i dużej ilości cennych kruszców, a także zadania, które odnosiły się nie tylko do obszaru obejmującego Palestynę, lecz także do całej prowincji Transeufratei.

49 „As a delegate of the ruler of an empire, Ezra carries imperial rescripts that testify to his authority [...] His authority comes from no one in Yehud, and his social position and professional status are secure by imperial mandate” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 208). Zob. Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 293-294.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

go w Pochwale Ojców jako perskiego urzędnika, który, choć wprowadził w życie ściśle przestrzeganie Prawa, to jednak uczynił to jako wyraz woli władcy perskiego, z jego inspiracji i dzięki jego ogromnemu poparciu.

Powszechnie podkreśla się w czasach współczesnych, że władcy perscy prowadzili politykę, która wspierała życie religijne podbitych narodów⁵⁰. Jednak, jak zwraca na to uwagę L. L. Grabbe, Persowie tolerowali lokalne kultury, jeśli one nie stawały się źródłem zagrożenia dla ich panowania nad podbitymi narodami, a ewentualne przywileje udzielane poszczególnym religiom miały zawsze w tle określone korzyści polityczne, które królowie perscy zamierzali osiągnąć. Główną linią perskiej polityki względem religii i kultów podbitych narodów było dążenie do ograniczenia dochodów świątyń, tak aby nie stały się one ważnymi i niezależnymi centrami narodowymi. Z tego też względu zostały opodatkowane, tak aby mogły przynosić zyski najeźdźcom⁵¹. Choć Księga Ezdrasza nie mówi nic o tej postawie Persów względem świątyni jerozolimskiej, to nie możemy wykluczyć, że właśnie takie było rzeczywiste nastawienie Persów wobec kultu izraelskiego. Jeśli Syrach wiedział o takim stanowisku wobec świątyni i kultu w niej sprawowanego, to nie dziwi fakt, że ze względu na jego wielkie zamiłowanie do spraw religijnych i kulturowych pominął on Ezdrasza w Pochwale Ojców, uważając go za odpowiedzialnego za ograniczenia praw świątyni i poddanie ich pod kontrolę perską.

2.2. Prawo

Kolejną przyczyną pominięcia Ezdrasza przez Syracha mogło być Prawo, którym ten pierwszy posłużył się podczas dokonanej reformy i którego przestrzeganie zostało przywrócone w Izraelu (Prawo, które stało się prawem ogólnie obowiązującym w Transeufratei, terytorium misji Ezdrasza). Sam Ezdrasz przedstawiony jest jako uczony, biegły w Prawie Mojżesza. Prawo, o którym mówi dekret Artakserksesa, jest określane jako Prawo Boga (zob. 7,14.21.25.25.26). Pojawiają się jednak ważne pytania odnoszące się do Prawa, o którym jest mowa w Księdze Ezdrasza. Czy było ono tożsame z obecnie nam znaną formą Pięcioksięgu, którą najprawdopodobniej znał i posługiwał się Syrach?⁵² A może było to prawo perskie, skoro Ezdrasz był urzędnikiem

⁵⁰ Zob. R. de Vaux, „The Decrees of Cyrus and Darius on the Rebuilding of the Temple”, *The Bible and the Ancient Near East* (London 1971) 63-96. Por. także J. Blenkinsopp, „The Mission of Udjahorresnet and Those of Ezra and Nehemiah”, *JBL* 106 (1987) 413.

⁵¹ Por. Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 290-291.

⁵² „What were the contents of the Law with which Ezra had to do during his stay at Jerusalem? Are there relations to the Old Testament Law known to us, i.e. the Pentateuch? None of the

perskim⁵³, które w późniejszych redakcjach lub redakcji księgi zostało nazwane Prawem Boga, aby ukazać Ezdrasza jako reformatora religijnego opierającego odnowę Izraela na Prawie Mojżeszowym?⁵⁴ Powyższe pytania, choć może zaskakujące i szokujące, są uzasadnione i bardzo ważne w naszej analizie i próbie odpowiedzi na pytanie, dlaczego Syrach nie wymienił Ezdrasza wśród wielkich postaci narodu żydowskiego.

M. W. Duggan po przeanalizowaniu tekstu mówiącego o odczytaniu Prawa przez Ezdrasza dochodzi do wniosku, że tekst, którym się on posłużył, nie był jedynie jakimś kompendium praw, lecz kompletną wersją Pięcioksięgu w swej ostatecznej, dziś nam znanej, wersji⁵⁵. K. Koch wykazał, że Prawo, którym posługiwał się Ezdrasz, obejmowało tradycję kapłańską i Kodeks Świętości, ale najprawdopodobniej nie w swej ostatecznej wersji, jaką dziś znamy, lecz we wcześniejszej fazie ich rozwoju⁵⁶. Zdaniem Kocha Ezdrasz mógł znać jakąś kompilację J, E i P, ale wątpliwe jest, czy owa kompilacja zawierała D. Co prawda wyznaczenie sędziów w Ezd 7,25 może stanowić odniesienie do D, lecz Koch wątpi w oryginalność tego wersetu⁵⁷. U. Kellermann identyfikował Prawo, które przyniósł i proklamował Ezdrasz z jakąś formą kodeksu deuteronomistycznego⁵⁸. Zdaniem J. M. Myersa było ono

allusions in the Ezra record fit entirely with any one of the laws of the canonical Torah. Nevertheless it seems improbable that the normative law in the hands of Ezra, acknowledged by the whole people (Neh. viii), did not later on become part of the canonical Old Testament” (Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 180).

- 53 Za tą możliwością opowiada się R. Rendtorff („Ezra una «Gesetz»”, *ZAW* 96 [1984] 165-184). Williamson (*Ezra and Nehemiah* [Old Testament Guides], 92-93) krytycznie ocenił poglądy Rendtorffa.
- 54 „At a number of places, this book is explicitly entitled «the book of Moses» or equivalents (cf. Ezra 6:18; Neh. 8:1,14; 10:29; 13:1), and other references to the law book are probably to be understood in a similar fashion (e.g. at Ezra 7:10,11 and 14). As such, it serves as a powerful mark of continuity with the Israel of earlier generations, whilst at the same time its provisions are regarded as determinative for the present life of the community” (Williamson, *Ezra and Nehemiah* [Old Testament Guides], 90).
- 55 Zob. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 205-206. W podsumowaniu swoich rozważań na temat Prawa pisze: „We do not hear a word of its contents, but the narration reveals the sacred quality of the text. Indeed, the scroll must be comprehensive since it takes at least eight days to read (cf. Neh 8:18). There is no doubt that the narrator here has in mind the complete Torah, as he knew it” (s. 206). Również Myers (zob. Myers, *Ezra. Nehemiah*, lix) twierdzi, że Prawo, które przyniósł ze sobą i odczytał Ezdrasz, było tożsame z obecnie znaną nam formą Pięcioksięgu. Por. Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 91-92.
- 56 Powyższy pogląd podzielają: C. Houtman, „Ezra and the Law”, *OTS* 21 (1981) 91-115; M. Noth, *The Laws in Pentateuch and other Essays* (Edinburg – London 1966) 76; G. von Rad, *Geschichtsbild des chronistischen Werkes* (BWANT 54; Stuttgart 1930) 38-41; W. Rudolph, *Ezra und Nehemia* (HAT 20; Tübingen 1949) 169; Williamson, *Ezra, Nehemiah* (WBC 16), xxxviii-xxxix; tenże, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 93.
- 57 Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 180-181.
- 58 Zob. U. Kellermann, „Erwägungen zum Esragesetz”, *ZAW* 80 (1968) 373-385.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

kombinacją P i D, która była bliska obecnej formie Tory⁵⁹. H. Langkammer uważa, że księga Prawa, która została odczytana przez Ezdrasza, zawierała najprawdopodobniej podstawowe części prawnicze Pięcioksięgu⁶⁰.

Pojawiają się jednak pewne rozbieżności w odniesieniu do Prawa w tekście Księgi Ezdrasza, który obecnie znamy. Z jednej strony tekst ukazuje Prawo, które przyniósł Ezdrasz do Jerozolimy, jako Prawo Mojżeszowe (zob. Ezd 7,6), a z drugiej – reakcja ludu po odczytaniu jego treści zdaje się świadczyć o jego wcześniejszej nieznanomości. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, że w jakiejś części Prawo to było znane ludności Palestyny, a z drugiej strony było pewną nowością dla niej⁶¹.

Nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie, jaka forma Prawa została przyniesiona i ogłoszona przez Ezdrasza. Być może w tej odpowiedzi kryje się wyjaśnienie pominięcia postaci Ezdrasza wśród najwybitniejszych przedstawicieli narodu żydowskiego.

2.3. Małżeństwa mieszane

Księga Ezdrasza wiele miejsca poświęca kwestii małżeństw mieszanych i jej rozwiązania w świetle Prawa, które zostało przyjęte przez wspólnotę żydowską (zob. Ezd 9–10). Czyni z niej wręcz główny punkt reformy, której dokonał Ezdrasz. Problem ten został rozwiązany poprzez decyzję Żydów o oddaleniu żon, które nie pochodziły z ich narodu, wraz z całym ich potomstwem. Tak radykalne rozwiązanie zagrożenia niebezpiecznego dla tożsamości narodu wybranego pociągało za sobą wiele trudności i niebezpieczeństw, o których Biblia nie mówi. J. Blenkinsopp przypomina, że we wszystkich kulturach i systemach prawnych starożytnego Bliskiego Wschodu małżeństwo posiadało charakter umowy prawnej, której rozwiązanie, czyli rozwód, pociągało za sobą określone skutki ekonomiczne:

In all law collections from the Near East and the Levant, marriage was a contractual arrangement, and the dissolution of the marriage, and therefore of the contract, always entailed serious economic consequences [...] We can be sure nevertheless that marriage and the dissolution of marriage were at all times governed by contract, with significant material consequences for both parties⁶².

⁵⁹ Zob. Myers, *Ezra. Nehemiah*, lx-lxii. Por. Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 91.

⁶⁰ Zob. Langkammer, *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, 49; idem, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza*, 101.

⁶¹ Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 181-183.

⁶² Blenkinsopp, *Judaism: The First Phase*, 69.

Również te konsekwencje, o których Pismo Święte milczy, mogły stać się przyczyną pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców, ponieważ jego decyzja przysporzyła wielu trudności i kłopotów nie tylko finansowych, ale być może stała się również początkiem dużych napięć społecznych, które wykroczyły poza naród żydowski⁶³. Syrach mógł wiedzieć o nich i na ich podstawie negatywnie ocenił działanie Ezdrasza i, co za tym idzie, wykluczył go spośród wybitnych postaci przeszłości.

Syrach był tradycjonalistą, ale to niekoniecznie oznacza, że jego postawa wobec małżeństw mieszanych musiała być aż tak radykalna jak postawa Ezdrasza⁶⁴, zwłaszcza, że żył on w innych warunkach społeczno-kulturowo-religijnych⁶⁵. Syrach, jako doskonały znawca tradycji i Pism, wiedział, że w przeszłości było wiele małżeństw mieszanych, które nie zostały negatywnie ocenione i że nikt nie żądał ich rozwiązania⁶⁶.

Decyzja odnośnie do rozwiązania problemu małżeństw mieszanych została podjęta bez żadnego odniesienia do Prawa⁶⁷, tak przynajmniej przedstawia ją tekst Księgi Ezdrasza, co mogło sprawić wrażenie, że była bezpodstawna i bezprawna (pozbawiona uzasadnienia prawnego), a co za tym idzie – mogła być postrzegana wyłącznie jako subiektywny pogląd samego Ezdrasza.

2.4. Samarytanie

Misja Ezdrasza dotyczyła całego terytorium Transeufratei, a nie tylko Jerozolimy i jej najbliższych okolic (por. Ezd 7,25). Obejmowała więc swym zasięgiem również terytorium pokoleń północnych, które w późniejszym czasie

63 Por. Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50*, 209.

64 „Ben Sira did not share in the exclusivist notion of Jewish identity and ethic reflected in Ezra-Nehemiah” (Mack, *Wisdom and the Hebrew Epic*, 119). „Ben Sira’s respect for foreigners and his apparent lack of offence at intercultural marriages (cf. Sir 47:19-21) contrasts with Ezra’s advocacy of Judahite exclusivism and his expulsion of foreign wives (Ezra 10:44)” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 202, zob. także s. 209). Por. A. van den Born, *Wijshheid van Jesus Sirach (Ecclesiasticus) uit de grondtekst vertaald en uitgelegd* (BOT 8,5; Roemond 1968) 235; J.G. Gammie, „The Sage in Sirach”, *The Sage in Israel and the Ancient Near East* (eds. J. G. Gammie – L. G. Perdue) (Winona Lake 1990) 362-364; V. Hamp, „Das Buch Sirach oder Ecclesiasticus”, *Die Heilige Schrift in deutscher Übersetzung* (EB IV; Würzburg 1959) 707; von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?”, 186.

65 „In the Jerusalem of the third and early second centuries, intermarriage was a matter of indifference” (Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50*, 209). „Esra fehlt. Seine Mischehengesetze sind für die damalige Zeit offenbar ein heisses Eisen gewesen” (T. Middendorp, *Die Stellung Jesus Ben Siras zwischen Judentum und Hellenismus* [Leiden 1973] 66). „Die über die Scheidung der Mischehen duldete” (Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt*, 474).

66 Por. Blenkinsopp, *Judaism: The First Phase*, 68-69.

67 Por. tamże, 67-68; Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 192.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

stały się Samarytanami. Właśnie tym faktem K. Koch tłumaczy przyjęcie przez Samarytan Pięcioksięgu⁶⁸. Celem misji Ezdrasza mogło być ponowne zjednoczenie wszystkich pokoleń dawnego Izraela i odnowienie jedności dwunastu pokoleń, tak jak to było w czasach pierwotnej, niepodzielonej monarchii. Zdaniem K. Kocha na taki cel misji Ezdrasza wskazywałoby aż dwudziestoczekrotne pojawienie się w Księdze Ezdrasza terminu „Izrael” i tylko czterokrotne słowa „Juda”, podczas gdy w Księdze Nehemiasza powyższa proporcja jest odwrotna (dwadzieścia osiem razy pojawia się „Juda” i tylko sześć razy „Izrael”). Zadziwiający jest fakt, że gdy mówi się o kobietach obcych narodów, które powinny zostać oddalone wraz z ich dziećmi od żydowskich mężów, nie zostają wymienieni Samarytanie (por. Ezd 9,1)⁶⁹. Czyżby rzeczywiście misja Ezdrasza dotyczyła również tego narodu i miała na celu ponowne zjednoczenie wszystkich dwunastu pokoleń Izraela?⁷⁰ K. Koch twierdzi, że jedynym wyjaśnieniem nieuwzględnienia Samarytan w sprawie małżeństw mieszanych jest fakt, że w owym czasie nie stanowili oni jeszcze oddzielnej i wyodrębnionej społeczności, ponieważ byli postrzegani jako członkowie pokoleń północnych⁷¹.

Jeśli misja Ezdrasza miała właśnie taki cel, to Syrach, znany ze swej niechęci i wrogości do Samarytan, mógł świadomie i celowo pominąć Ezdrasza w Pochwale Ojców jako tego, który chciał dokonać rzeczy absurdalnej w opinii Mędrca.

2.5. Eschatologia

Na zakończenie omawiania możliwych przyczyn pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców, musimy zwrócić uwagę na jeszcze jedną różnicę w pojmowaniu teokracji, do której odwołał się P. von Höffken. Punktem wyjścia są modlitwy zawarte w Syr 36,1-17 i Ezd 9,6-15. Zdaniem niemieckiego badacza wyrażają one różne wizje i odmienne rozumienie teokracji. Pierwsza z nich jest błaganiem skierowanym do Boga, aby wypełniły się zapowiedzi dotyczące przyszłości Izraela i obecności Boga wśród swego narodu. Mędrzec wyraża więc oczekiwanie na realizację teokracji, która dopiero nastąpi dzięki

⁶⁸ Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 193, 194-195. Opinii Kocha sprzeciwia się Williamson (*Ezra and Nehemiah* [Old Testament Guides], 71).

⁶⁹ Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 193-194; Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 71.

⁷⁰ Koch („Ezra and the Origins of Judaism”, 194-195) wskazuje na pojawiającą się w historii Ezdrasza liczbę 12 (Ezd 8,1-14.24.35 i Neh 8,4) jako argument potwierdzający jego hipotezę o zjednoczeniu wszystkich pokoleń.

⁷¹ Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 194.

przyszłej interwencji i działaniu Boga⁷². W modlitwie Ezdrasza brakuje wyraźnie sformułowanej prośby. Stanowi ona pewnego rodzaju kompendium teologicznych zasad teokracji. Najważniejszym elementem ezdraszowego rozumienia teokracji jest przekonanie, że powygnaniowa wspólnota jest zapowiadana przez proroków Resztą, która odpokutowała grzechy Izraela i dlatego mogła powrócić do ojczyzny przodków, aby właśnie tu mogła otrzymać od Boga nowe życie. Dokonało się to dzięki wsparciu i życzliwości władców perskich, którzy stali się narzędziem w rękę Boga⁷³. Wspólnota powygnaniowa, choć podległa zewnętrznie i politycznie władzy perskiej, została wewnętrznie odnowiona – może sprawować kult w odbudowanej Świątyni i zachowywać Prawo⁷⁴. Ezdrasz akceptuje zewnętrzną, polityczną zależność od panowania perskiego i uznaje je za gwarant bezpieczeństwa, Syrach natomiast oczekuje ostatecznego zwycięstwa nad wrogami i pełnej niezależności politycznej, która ma się dokonać dzięki działaniu Jahwe⁷⁵. Obie wizje różnią się więc zdecydowanie podejściem do suwerenności politycznej Izraela, ale w zakresie wewnętrznym (sprawowanie kultu i zachowywanie Prawa jako podstawy życia religijnego) są ze sobą zgodne.

Obok różnic w pojmowaniu teokracji przez Syracha i Ezdrasza powodem niewymienienia tego ostatniego przez Mędrca wśród wielkich i sławnych postaci z historii Izraela może być także odmienne podejście do kapłaństwa. Na szczególną uwagę zasługują tu dwie kwestie: włączenie przez Ezdrasza Lewitów do grupy kapłanów, a przynajmniej zrównanie ich praw, oraz ukazanie Ezdrasza jako arcykapłana.

2.6. Lewici

W Księdze Ezdrasza Lewici są wymieniani zawsze obok kapłanów⁷⁶, tak iż można mieć wrażenie, że posiadają ten sam autorytet i zadania co kapłani:

⁷² Por. von Höffken, „Warum schweig Jesus Sirach über Esra?“, 196-198.

⁷³ „The books of Ezra-Nehemiah have apologetic aims, including the desire to present the Persian kings and government as acting under the divine guidance of Yahweh to support the Jewish community and temple” (Grabbe, „What was Ezra’s Mission?“, 289).

⁷⁴ Por. von Höffken, „Warum schweig Jesus Sirach über Esra?“, 198-200.

⁷⁵ O. Plöger (*Theokratie und Eschatologie* [WMANT 2; Neukirchen 1959]) twierdzi, że w powygnaniowej literaturze żydowskiej można dostrzec polemikę prowadzoną pomiędzy dwoma nurtami teologicznymi. Pierwszy z nich widzi w utworzeniu hierokratycznej wspólnoty wypełnienie obietnic danych przez Boga, drugi zaś oczekiwał eschatologicznego spełnienia się nowej rzeczywistości, która będzie całkowicie zgodna z wolą Bożą. Por. Lebram, „Die Traditionsgeschichte der Esragestalt und die Frage nach dem historischen Esra“, 126; Williamson, *Ezra, Nehemiah* (WBC 16), li.

⁷⁶ Por. Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra“, 16.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

w Ezd 3,8-12 kapłani grają na trąbach, a Lewici na cymbałach, ponadto zarówno kapłani, jak i Lewici śpiewają, wspólnie oddając cześć Bogu; w Ezd 6,16-18 jest mowa o tym, że obok kapłanów również Lewici zostali ustanowieni do służby w świątyni; w Ezd 6,19 kapłani i Lewici wspólnie zabijają baranki podczas Paschy; Ne 8,7.9.11 świadczy o tym, że Lewici nauczali lud, co było zadaniem samych kapłanów (por. Syr 45,17)⁷⁷. Ezdrasz, jak wynika z księgi mu poświęconej, był więc reprezentantem kierunku, który możemy określić jako prolewicki, tzn. przydzielający Lewitom znaczne przywileje i podkreślający ich znaczenie w sprawowaniu kultu i nauczaniu Prawa⁷⁸. Co więcej zdaje się, że Ezdrasz marginalizował kapłanów: podczas czytania Prawa całemu ludowi obok niego nie stoją kapłani, lecz wpływowi świeccy (zob. Ne 8,4), a zgodnie z Pwt 17,18 i 31,9-11 to właśnie kapłani mieli troszczyć się o Prawo; ponadto w rozwiązaniu kwestii małżeństw mieszanych znów świeccy, a nie kapłani, odegrali główną rolę (por. Ezd 9,1 i 10,2)⁷⁹. Syrach zaś jednoznacznie i bardzo wyraźnie podkreśla, że kapłanami mogą być wyłącznie mężczyźni z rodu Aarona. W Syr 45,7 mówi, że Bóg zawarł z Aaronem wieczne przymierze, na podstawie którego dał jemu i jego potomstwu kapłaństwo na wieki (por. Syr 45,15) i nikt spoza tegoż rodu nie będzie mógł sprawować funkcji kapłańskich (por. Syr 45,13). Wybór Aarona i przywileje kapłańskie, jakich udzielił mu Bóg, zostały potwierdzone i jeszcze bardziej uwydatnione w odniesieniu do Pinchasa, wnuka Aarona (por. Syr 45,23-25). Z nim również Bóg zawarł przymierze, na mocy którego stał się on zwierzchnikiem przybytku i otrzymał władzę nad całym ludem. To podwójne przymierze (z Aaronem i Pinchaszem) dotyczy także ich potomstwa, co mędrzec podkreślił poprzez porównanie tegoż przymierza do tego, które Bóg zawarł z Dawidem, a które odnosiło się jedynie do jednego z jego synów (por. Syr 45,25)⁸⁰. Również poemat poświęcony Szymonowi (Syr 50,1-21), poprzez który Syrach występuje w obronie prawowitego arcykapłana z rodu Aarona przeciw uzurpatorom tej godności, jest potwierdzeniem przywilejów potomstwa aaronowego. Mędrzec jest tak konsekwentny w swej teologii kapłaństwa, że ani razu w całym swoim dziele nie mówi o Lewitach, marginalizując ich zupełnie⁸¹. Nawet wtedy, gdy opisuje

⁷⁷ Zob. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 189, 191-192.

⁷⁸ Por. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira“, 204-205; von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 193-194.

⁷⁹ Zdaniem Kocha („Ezra and the Origins of Judaism“, 189-190) trudno jest wytłumaczyć brak kapłanów w tych kluczowych momentach zwykłym powstrzymaniem się przez nich od poparcia działalności Ezdrasza. Według niemieckiego uczonego marginalizowanie kapłanów stało się przyczyną pominięcia Ezdrasza w listach najwyższych kapłanów.

⁸⁰ Por. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 189-190.

⁸¹ Można to dostrzec, porównując opis ofiary całopalnej zawarty w 2 Krn 29 i Syr 50 (a zwłaszcza wersety 2 Krn 29,25-27.30 i Syr 50,16). Porównanie owych tekstów wyraźnie wskazuje, że mędrzec świadomie i celowo pominął rolę Lewitów w sprawowanej liturgii (por. von Höffken,

czynności liturgiczne Szymona, nie wymienia ich, lecz mówi o kapłanach z rodu Aarona (por. Syr 50,12.16)⁸².

Syrach i autor Księgi Ezdrasza reprezentowali więc dwa różne kierunki teologii kapłaństwa. Pierwszy z nich był zwolennikiem zawężenia kapłanów wyłącznie do rodu Aarona⁸³, drugi zaś opowiadał się za szerszym pojmowaniem tej grupy, poszerzając ją o Lewitów i przypisując im przywileje kapłańskie⁸⁴. Mędrzec jednoznacznie potępił owe bezpodstawne pragnienia Lewitów w opisie buntu Koracha, Datana i Abirama (por. Syr 45,18-20)⁸⁵. Powyższa różnica może wydawać się nieistotna i mało ważna, ale nie możemy zapominać o wielkim zainteresowaniu Syracha kultem i sprawami z nim związanymi⁸⁶. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy Mędrzec był kapłanem, czy tylko należał do środowiska bardzo mocno związanego z kręgami kapłańskimi, ale z jego księgi jednoznacznie wynika, że kapłaństwo aaronowe stanowiło dla niego tak ważny temat, że był gotów podjąć bardzo duże ryzyko, opowiadając się za prawowitym arcykapłanem Szymonem przeciw bezprawnym uzurpatorom tegoż urzędu⁸⁷. Syrach jawi się więc jako zdecydowany obrońca prawowitych kapłanów, tzn. tych

„Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 189). Zob. także Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra“, 15.

⁸² Por. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 188.

⁸³ „The segment does highlight the glories and prerogatives of the Aaronide priestly line over the course of Israel’s history” (Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra“, 15). Zob. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 189-190.

⁸⁴ Syrach w swojej teologii kapłaństwa odnosi się do tradycji kapłańskiej (por. P. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 190-191; S. M. Olyan, „Ben Sira’s Relationship to the Priesthood”, *HTR* 80 [1987] 271-272, 275), autor zaś dzieła kronikarskiego do tradycji deuteronomistycznej (por. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira“, 205; Olyan, „Ben Sira’s Relationship to the Priesthood“, 273-274). „Erst recht fällt die Prägnanz der Ansichten bei Jes Sir auf, wenn man der tendenziellen Abwertung des hohenpriesterlichen Amtes in chr Werk innewird, dem eine Höherbewertung des gemeinsamen kultischen Agierens von Priestern und Leviten entspricht. Jes Sir wertet demgegenüber den Hohenpriester und seine Stellung wieder auf, wie sich v. a. bei Beschreibung des Pinehas zeigt” (von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 191). „The Levites, rather than the priests, become his [Ezdrasza – A.P.] co-workers in teaching the Torah (Ne 8:7-9). Their activity is reminiscent of the Deuteronomic tradition that identifies the Levitical priests as teachers of the law in Israel (Deut 33:10; cf. 17:18)” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira“, 204-205, zob. także 207-208).

⁸⁵ Zob. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 190.

⁸⁶ „Ben Sira esteems both the temple and the priests, whereas Ezra maintains some distance from the first and reforms the second” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira“, 207). Zob. także Olyan, „Ben Sira’s relationship to the Priesthood“, 261-262; A. Piwowar, „Funkcje i zadania arcykapłana według księgi Mądrości Syracha”, *Verbum Vitae* 17 (2010) 107-109.

⁸⁷ Zob. A. Piwowar, „Syrach – obrońca prawowitego arcykapłana”, *Od Melchizedeka do Jezusa – Arcykapłana* (red. D. Dziadosz) (ABL 5; Lublin 2010) 93-117.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

pochodzących z rodu Aarona⁸⁸, i jednoznaczny przeciwnik kapłańskich przywilejów przypisywanych Lewitom⁸⁹. P. von Höffken właśnie w różnicy poglądów na temat kapłaństwa dostrzega główną przyczynę pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców:

Jes Sir vertritt ein anderes Verständnis des theokratisch geordneten Israel als der Ch (und damit Esra); entscheidend ist dabei die unterschiedliche Bewertung des Levitismus in Jes Sir und dem chr Werk; durch diese unterschiedliche Bewertung wird für Jes Sir Esra als Prototyp des Levitismus untragbar⁹⁰.

2.7. Nieaaronowe pochodzenie Ezdrasza jako arcykapłana

Nigdzie w Piśmie Świętym Ezdrasz nie został nazwany najwyższym kapłanem, również dekret królewski nie nazywa go w ten sposób⁹¹. Żaden arcykapłan nie został wymieniony w jego księdze. Czytając jednak opowiadanie o nim, można odnieść wrażenie, że pełnił on tę funkcję⁹². Przemawia za tym rozwiązanie kwestii małżeństw mieszanych (por. Ezd 10,1-44), czytanie Prawa (por. Ne 8,1-18), ogłaszanie świąt religijnych oraz umieszczenie genealogii Ezdrasza, która ukazuje go jako potomka Aarona (Ezd 7,1-5)⁹³. Pomimo takiego przedstawienia Ezdrasza, jego imienia brakuje na liście najwyższych kapłanów zawartej w Ne 12,10-11. M. W. Duggan twierdzi, że

⁸⁸ „Ezra’s behavior represents a contrast with Ben Sira’s admonition, «Fear God and honor the priest» (Sir 7:29-31 [Hebrew]). Ben Sira is an advocate on behalf of the priesthood, at least in the lines of Aaron and Pinehas (45:6-22, 23-26), if not Zadok. Ezra’s criticism of the priests may have disqualified him as an example that Ben Sira would want to hold up to his students” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 208).

⁸⁹ „Sira’s priestly sympathies were offended by the prominence accorded the Levites throughout the account Ezra’s undertakings in Ezra 7-10; Nehemiah 8-9” (Begg, „Ben Sira’s Non-mention of Ezra”, 14). W podobnym tonie wypowiada się również Duggan („Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 201): „Ben Sira would have been offended at the association of the Levites with Ezra in the Ezra-Nehemiah narrative”. A także: „Ben Sira upholds the status quo and advocates deference to the priest. By contrast, Ezra is a reformer who directs his challenge at the priests first of all” (tamże, 209).

⁹⁰ Von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?”, 187. Niemiecki egzegeta mówi nawet o „zamachu stanu”, którego Syrach dokonał w kręgach personelu świątynnego (por. tamże, 189). Jego zdaniem za czasów Syracha dokonało się rozwiązanie spornych kwestii dotyczących Lewitów (jedną z nich były dziesięciny dla nich), było ono jednak, jak świadczą wypowiedzi Mędrca, niekorzystne dla Lewitów (por. tamże, 193). Zdaniem Begg („Ben Sira’s Non-mention of Ezra”, 14-17) propozycja P. von Höffkena nie została jeszcze poddana krytycznej ocenie przez innych badaczy i dlatego uważa ją za wątpliwą.

⁹¹ Zob. Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 193.

⁹² Por. Blenkinsopp, *Judaism: The First Phase, 74-75*; Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 190-191,192; Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 71.

⁹³ Por. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 203; Grabbe, „What was Ezra’s Mission?”, 292.

rodowód Ezdrasza, który ukazuje go jako potomka Aarona, został umieszczony w księdze, aby stanowić uzasadnienie i dać podstawę prawną jego nauczycielskiej misji, tzn. nauczania Prawa (por. Kpł 10,10-11)⁹⁴. Również H. G. M. Williamson uważa, że genealogia Ezdrasza zawarta w Ezd 7,1-5 została dołączona do opowiadania o nim w późniejszym czasie w celu ukazania go jako najwyższego kapłana i uzasadnienia jego późniejszej działalności⁹⁵. Zdaje się to potwierdzać fakt, że według genealogii Ezdrasza w Ezd 7 jest on synem Serajasza – ostatniego arcykapłana przed niewolą babilońską. W ten sposób, poprzez określenie Ezdrasza jako „syna” Serajasza, został on potwierdzony jako prawomocny najwyższy kapłan (słowo *ben* nie odnosi się tu bowiem do ojcostwa fizycznego, lecz określa prawowitego następcę⁹⁶). Jeśli porównamy genealogię z Ezd 7,1-5 z genealogią z 1 Krn 5,27-41, dostrzeżemy zaskakującą różnicę. Według tej drugiej ostatnim arcykapłanem przed niewolą był nie Serajasz, lecz jego syn Josadak, synem którego, według Ezd 3,8 i 10,18, był Jozue, z czego jasno wynika, że prawowitym arcykapłanem w czasach po niewoli nie był Ezdrasz, lecz Jozue⁹⁷. Dlaczego więc Ezdrasz, który, jak wspomnieliśmy wcześniej, nigdzie nie został określony jako arcykapłan, zachowuje się tak, jakby nim był? Może jest to dowodem na późniejszą reinterpretację jego postaci i próbą nadania mu tytułu i stanowiska najwyższego kapłana?

M. W. Duggan, opierając się na opinii S. M. Olyana⁹⁸, sugeruje, że Syrach mógł pominąć Ezdrasza, ponieważ ten należał do linii sadokickiej, której to Mędrzec nie przyznawał prawa do urzędu arcykapłańskiego⁹⁹.

Być może rzeczywiście Ezdrasz nie pochodził z rodu Aarona i nie mógł, według poglądów Syrach, sprawować urzędu najwyższego kapłana. Być może to właśnie późniejsza reinterpretacja pierwotnych tradycji dotyczących

⁹⁴ Zob. Grabe, „What was Ezra’s Mission?”, 204.

⁹⁵ „For the later editor, however, not only was it important to emphasize Ezra’s priestly status in order to justify his subsequent actions, but, in view of the increasingly prominent role that the high priests came to play in the political arena, he wished to underline Ezra’s link with the high-priestly family. His actions, particularly with regard to the law, could thus be regarded as fully legitimate from the Jewish as well as the Persian side” (Williamson, *Ezra, Nehemiah* [WBC 16], 91). Por. Langhammer, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza*, 169; Myers, *Ezra. Nehemiah*, 60; Williamson, *Ezra and Nehemiah*, 71.

⁹⁶ Por. J. Blenkinsopp, *Ezra-Nehemiah* (OTL; Philadelphia 1988) 136; Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 190; Williamson, *Ezra, Nehemiah* (WBC 16), 91-92.

⁹⁷ Por. J. R. Barlett, „Zadok and his Successors at Jerusalem”, *JTS* 19 (1968) 1-18; Koch, „Ezra and the Origins of Judaism”, 190.

⁹⁸ Zob. Olyan, „Ben Sira’s relationship to the Priesthood”, 275.

⁹⁹ „Ezra’s lineage as a Zadokite priest disqualified him from the favor of Ben Sira, who also omits Zadok from his Praise of the Ancestors” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 201).

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

go starała się nadać mu ten tytuł. Dlatego Mędrzec uznał go za uzurpatora i pominął w Pochwale Ojców.

3. Różne pojmowanie zadań i funkcji uczonego w Piśmie

Jest jeszcze jeden argument, który został przedstawiony w toku dyskusji nad pominięciem Ezdrasza w Pochwale Ojców. Ponieważ nie łączy się on bezpośrednio ani z odmienną wizją teokracji, ani nie dotyczy kapłaństwa, zostanie przedstawiony i omówiony osobno. Dotyczy on różnego pojmowania zadań i funkcji skryby – uczonego w Piśmie.

Ezdrasz jest nazwany uczonym, biegłym w Prawie Mojżeszowym (Ezd 7,6) i znawcą Prawa Boga (7,11.12)¹⁰⁰. Powyższe tytuły zostają potwierdzone przez opis jego działalności. Syrach, jak wynika z Syr 38,24–39,11¹⁰¹, bardzo wysoko cenił uczonych w Prawie. Tym bardziej zadziwia wobec tego fakt pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców. Jednak dokładna analiza pochwały uczonego w Piśmie, którą zawarł w swej księdze Mędrzec, i nakreślony w Księdze Ezdrasza obraz jej głównego bohatera ukazują wyraźne różnice w ujęciu jego ideału¹⁰². Ezdrasz ukazany został jako znawca i badacz Prawa. To właśnie ono było głównym przedmiotem jego studium, a celem – doskonała jego znajomość i umiejętność stosowania go w życiu codziennym¹⁰³. Według Syracha uczonego w Piśmie, zgodnie z koncepcjami literatury mądrościowej, nie powinien zajmować się Prawem, lecz Mądrością¹⁰⁴. Mędrzec nie neguje

¹⁰⁰ Zdaniem Duggana („Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 204) Ezdrasz jest jedynym kapłanem w swoich czasach, który nosił zarazem tytuł pisarza i uczonego w Piśmie.

¹⁰¹ M. Himmelfarb („The Wisdom of the Scribe, the Wisdom of the Priest, and the Wisdom of the King according to Ben Sira”, *For a Later Generation: The Transformation of Tradition in Israel, Early Judaism, and Early Christianity* [red. R. A. Argall – B. A. Bow – R. A. Werline] [Harrisburg 2000] 90) uważa, że to właśnie Ezdrasz stał się inspiracją do napisania Syr 38,24–39,11.

¹⁰² Duggan („Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 206–207) wskazuje na wspólne cechy Ezdrasza jako pisarza i ideału uczonego w Piśmie, jaki nakreślił Syrach. Wymienia wśród nich m.in. studiowanie Prawa i jego nauczanie oraz utożsamienie Prawa z Mądrością.

¹⁰³ „Ezra carries forward the office of priesthood from the preexilic and exilic eras when priests were the guardians of the law (2 Kgs 17:27-28; Jer 18:18; cf. Hos 4:6; Mic 3:11; Ezek 7:26). In him, the functions of priest and scribe are intertwined in handling the Torah just as, in the preexilic era, both priests and scribes were responsible for the law (Jer 8:8; cf. 18:18)” (Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 204, por. 205).

¹⁰⁴ „Ezra was not an important figure to Sirach in that the former’s concern was narrowly and exclusively focused on the Mosaic law. But the scribes whom Ben Sira extols, and whom he teaches in his school, are not the priestly interpreters of the law like Ezra. Rather they are «secular» scribes, skilled not only in the Mosaic code, but in the breadth of the wisdom tradition as well” (Lee, *Studies in the Form of Sirach 44-50*, 209). „Like Ezra, Ben Sira’s scribe is a skilled interpreter of the law of God, but the wisdom Ben Sira attributes to him goes beyond

wartości Prawa, wręcz przeciwnie – utożsamia z nim Mądrość (Syr 24,23). Głównym zadaniem uczonego w Piśmie nie jest zgłębianie tajników Prawa i jego doskonała znajomość, lecz interpretacja literatury mądrościowej – różnych jej gatunków, form, porównań i zagadek (por. Syr 39,1-3)¹⁰⁵. P. von Höffken uważa, że Ezdrasz, jako skryba, zbyt mocno oparł nauczanie Mądrości na Prawie, ograniczając w ten sposób sam zakres studiowania Mądrości. Ponadto reprezentował inny typ pobożności niż Syrach¹⁰⁶. Co więcej Ezdrasz jest kapłanem i pisarzem równocześnie, uczony w Piśmie, o którym mówi Syrach, nie łączy w sobie tych dwóch funkcji¹⁰⁷.

Ezra opens the way for the eventual emergence of a distinct scribal class in Judah. One may detect irony in Ben Sira's omission of Ezra. Although Ezra provided for the possibility of a scribal school like Ben Sira's, he remains outside the sage's religious landscape, perhaps due to the very fact that Ezra was a reformer¹⁰⁸.

H. H. Schaefer na podstawie dokładnej analizy organizacji administracji perskiej uznał, że Ezdrasz nie był pisarzem w sensie biblijnym, lecz w jego przypadku tytuł ten oznaczał wysokiej rangi urzędnika na dworze perskim, którego można by określić jako komisarza/pełnomocnika do spraw żydowskich w całej satrapii, do której należała Palestyna¹⁰⁹. H. Langkammer, wybierając tę samą linię interpretacyjną, o tytule, jakim został określony Ezdrasz, pisze w następujący sposób: „Był to tytuł urzędowy sekretarza kancelarii króla perskiego do spraw wyznań Judejczyków”¹¹⁰. H. G. M. Williamson określa stanowisko Ezdrasza jako ministra lub sekretarza stanu do spraw

expertise in the Tora or in any of great texts of the past. Indeed, Ben Sira's description of the scribe incorporates features usually associated with a somewhat different figure in biblical literature, the wise man, *hkm*. In the tradition of wisdom literature, to which Ben Sira belongs, wisdom is an ideal to which all should aspire” (Himmelfarb, „The Wisdom of the Scribe”, 90). Por. E. Bickermann, *From Ezra to the Last of the Maccabees* (New York 1962) 68-71; In der Smitten, *Esra. Quellen, Überlieferung und Geschichte*, 71.

¹⁰⁵ Por. J. Marböck, *Weisheit im Wandel* (BZAW 272; Berlin – New York 1999) 164-165. Zob. także Box – Oesterley, „The Book of Sirach”, 506.

¹⁰⁶ Por. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?”, 186. Zob. także M. Hengel, *Judentum und Hellenismus* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 10; Tübingen 1973) 275; J. C. H. Lebram, „Aspekte der alttestamentlichen Kanonbildung”, *VT* 18 (1968) 173-189.

¹⁰⁷ Zob. Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 209.

¹⁰⁸ Duggan, „Ezra, Scribe and Priest, and the Concerns of Ben Sira”, 210.

¹⁰⁹ Zob. H. H. Schaefer, *Esra der Schreiber* (Tübingen 1930) 39-59. Por. J. Blenkinsopp, „The Sage, the Scribe and Scribalism in the Chronicler's Work”, *The Sage in Israel and the Ancient Near East* (J. G. Gramme – L. G. Perdue) (Winona Lake 1990) 312; tenże, *Judaism: The First Phase*, 73; J. C. Santiago, „I libri di Esdra e Neemia”, 250-251; Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 70; Wróbel, *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, 111.

¹¹⁰ Langkammer, *Księga Ezdrasza. Księga Nehemiasza*, 49.

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

żydowskich¹¹¹. Zdaniem zarówno Langkammera jak i Williamsona dopiero ostatni redaktor Księgi Ezdrasza, a był nim kronikarz, nadał Ezdraszowi rysy uczonego w Prawie.

The later editor described him as ‘a scribe who was skilled in the law of Moses which the Lord, the God of Israel, had given’ (7.6, and cf. 7.10 and 11), he was certainly interpreting Ezra’s role in the light of Ezra’s subsequent ministry. Civil authority has here disappeared completely from view, and Ezra is already assuming the mantle of great religious leader¹¹².

Bardzo wątpliwe jest, aby Syrach mógł pominąć Ezdrasza w Pochwale Ojców z tego powodu, iż był on znawcą Prawa i uczynił je głównym przedmiotem swoich badań. O wiele bardziej przekonujące wydaje się uznanie go za urzędnika perskiego i, co za tym idzie, jak już wcześniej powiedzieliśmy, uznanie go za przedstawiciela obcych narodowi żydowskiemu wpływów. Wydaje się, że ten drugi, a nie pierwszy argument, mógł posiadać większą siłę oddziaływania na Mędrca.

* * *

Jak wynika z przedstawionych powyżej prób rozwiązania problemu pominięcia Ezdrasza w Pochwale Ojców, wszystkie one opierają się na założeniach, które są bardziej lub mniej prawdopodobne, ponieważ zbyt mało wiemy na temat historycznego Ezdrasza i jego misji, procesu tworzenia się księgi mu poświęconej oraz żydowskiego kanonu Pisma Świętego, a zagadnienia te są kluczowe dla ostatecznego rozwiązania badanego problemu. Wszystkie opinie dotychczas przedstawione są jedynie hipotezami, żadna z nich nie zdobyła uznania większości egzegetów i nie stała się oficjalnym i powszechnie przyjętym wyjaśnieniem braku Ezdrasza w Pochwale Ojców.

Wszystkie argumenty uzasadniające pominięcie Ezdrasza przez Syracha podzieliśmy na dwie grupy, do pierwszej należą historyczno-literackie, do drugiej – teologiczne. Już pobieżna analiza pierwszych z nich wykazała, że raczej żadna spośród tych przesłanek nie może być uznana za rzeczywistą przyczynę niewymienienia Ezdrasza wśród wybitnych postaci narodu żydowskiego. Naszym zdaniem żadna z hipotez należąca do tej grupy nie posiada dostatecznej siły dowodowej, gdyż opierają się one na przypuszczeniach i subiektywnych opiniach ich twórców. Wydaje się ponadto, że stanowią one

¹¹¹ Zob. Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 70.

¹¹² Williamson, *Ezra and Nehemiah* (Old Testament Guides), 70; por. Langkammer, *Księga Ezdrasza – Nehemiasza*, 100.

najprostsze, aby nie powiedzieć uproszczone, i idące po linii najmniejszego oporu rozwiązanie analizowanego zagadnienia. Pozostają więc argumenty teologiczne. Naszym zdaniem są one bardziej prawdopodobne niż argumenty historyczno-literackie, ale musimy przyznać, że i wśród nich nie wszystkie posiadają jednakową siłę dowodową, tzn. nie wszystkie rozbieżności na płaszczyźnie teologicznej pomiędzy Ezdraszem i Syrachem są na tyle ważne, aby na ich podstawie mędrzec mógł pominąć milczeniem twórcę judaizmu. Naszym zdaniem np. odmienna wizja zadań i funkcji skryby/uczonego w Piśmie, choć wyraźnie widoczna, nie mogła stać się powodem niewymienienia Ezdrasza wśród wielkich postaci narodu żydowskiego. Podobną wartość dowodową, według naszej opinii, posiadają również zarzuty dotyczące odmiennej wizji teokracji i eschatologii czy różnice w ocenie historii Izraela. Wydaje się, że dość istotnym zarzutem, który mógł spowodować nieumieszczenie Ezdrasza w Pochwale Ojców, była kwestia radykalnego rozwiązania problemu małżeństw mieszanych, ponieważ, choć Biblia o tym nie mówi, spowodowała ona wiele poważnych trudności społecznych i ekonomicznych w Izraelu oraz napięć z sąsiadującymi narodami, ponadto Syrach nie był tak radykalny w swoim podejściu do innych narodów. Na tym samym poziomie dowodowym należałoby umieścić również kwestię Prawa, którym podczas przeprowadzania swej reformy posłużył się Ezdrasz. Według naszej oceny najbardziej prawdopodobną przyczyną pominięcia Ezdrasza wśród wybitnych postaci przeszłości jest kwestia dotycząca teologii kapłaństwa. Zdaniem P. von Höffkena właśnie ta różnica w poglądach Syracha i Ezdrasza była główną przyczyną nieumieszczenia tego ostatniego w Pochwale Ojców¹¹³. Wydaje się, że ze względu na wielkie zaangażowanie Syracha w sprawę kultu i świątyni, odmienna teologia kapłaństwa mogła być przyczyną wykluczenia Ezdrasza spośród wielkich i ważnych dla Izraela postaci.

Na uwagę zasługuje również zarzut dotyczący Ezdrasza jako urzędnika perskiego, a co za tym idzie – obecności obcych wpływów na życie i kształtowanie się społeczności, kultury i religii narodu wybranego. Nikt do tej pory nie zwrócił należytej uwagi właśnie na ten ewentualny zarzut wobec Ezdrasza. Naszym zdaniem nie można go pominąć, ponieważ takie spojrzenie i postrzeganie Ezdrasza, jeśli Syrach tak go postrzegał, mogło być

113 „Von den Prämissen des Jes Sir her – Ablehnung des Levitismus, verbunden mit einer Hochschätzung des Hohenpriesters und seiner Priesterkollegen aus Aarons Geschlecht als den eigentlichen Trägern von Kult und Gesetz in Israel – reduziert sich das Werk Esras ins Bedeutungslose, bei dem gar angesichts der skizzierten Auffassung von Theokratie die negativen Aspekte überwiegen. Esra kann daher mit guten Gründen übergangen werden. Er kann bei Jes Sir's Theokratieverständnis nicht als Vater gepriesen werden” (von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?”, 195).

Dlaczego Syrach pominął Ezdrasza w Pochwale Ojców (Syr 44–50)?

w jego oczach bardzo poważnym oskarżeniem, które rzeczywiście mogło stać się powodem jego pominięcia w Pochwale Ojców. Słabością tej hipotezy jest jednak brak dostatecznej wiedzy na temat rzeczywistej i historycznie prawdziwej oceny tej postaci przez Syracha, tzn. czy rzeczywiście mógł on być traktowany przez Mędrca jako uosobienie obcych – perskich wpływów na Izraela.

Niekoniecznie jednak tylko jeden z przedstawionych argumentów mógł zdecydować o przemilczeniu Ezdrasza przez Mędrca. Mogło być kilka powodów, które spowodowały negatywną i krytyczną ocenę Ezdrasza. Pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu pozostaje więc nadal zagadnieniem bez ostatecznego rozwiązania¹¹⁴.

¹¹⁴ Por. von Höffken, „Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?“, 200.